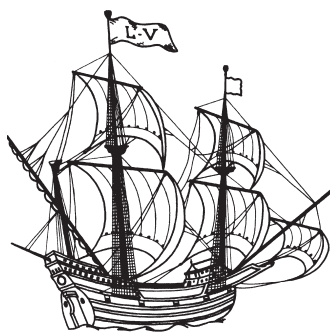

WERKEN UITGEGEVEN DOOR
DE LINSCHOTEN-VEREENIGING
LXI

Piet Heyn eind 1627

Pieter Pietersz. Heyn
C. Heyn

De Westafrikaanse reis
van Piet Heyn
1624-1625

BEZORGD DOOR

K. RATELBAND

ZUTPHEN
WALBURG PERS
2006

Afbeeldingen omslag:

Inzet voorzijde: Portret van Pieter Pietersz Heyn, toegeschreven aan Paulus Moreelse, na 1627 (Collectie Vaderlandsch Fonds ter Aanmoediging van 's Lands Zeedienst)
Achtergrond en inzet achterzijde: Het insluiten van een deel van de Zilvervloot door Piet Heyn in de baai van Matanzas op Cuba, september 1628 (Stichting Atlas van Stolk)

Frontispice: portret van Pieter Pietersz Heyn, eind 1627

Ontwerp stofomslag: Studio Tint, Den Haag

© Linschoten-Vereeniging, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, 2006

Eerste druk 1959

Tweede druk 2006

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voorzover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351 zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 90.5730.408.2

NUR 688

INHOUD

	Blz.
VOORREDE	XVII
INLEIDING:	
Hoofdstuk 1 – Het handschrift en de bijlagen . . .	XXI
Hoofdstuk 2 – Iets over de schrijver van het handschrift	XXVIII
Hoofdstuk 3 – De voorgeschiedenis tot de expeditie naar Angola.	L
Hoofdstuk 4 – Brazilië en Angola	LXII
Hoofdstuk 5 – De expeditie naar Angola	LXXII
Hoofdstuk 6 – Het verblijf aan de Congo-rivier, de terugkeer naar Baía en de thuisvaart	LXXXVI
Hoofdstuk 7 – Verantwoording	CI
RAPPORT VAN PIET HEYN 1624–1625	1
BIJLAGEN.	17
LIJSTEN VAN GERAADPLEEGDE EN AANGEHAALDE WERKEN	
EN ARCHIVALIA	51
REGISTERS	65
PORTRET	t.o. titelblad
KAART	na blz. LXXVII

TOT DEN GOETGUNSTIGEN LESER.

De Heer heeft ons verleent een Man, die door de baren
Van 't grondeloose Diep voorspoedigh is gevaren
Nae d'and're Wereldt toe, en daer verover't heeft
Wat dat het Veldt, het Bosch en 't hol Geberghte geeft.

Hij heeft van daar gehaalt veel Gouds, veel Silv're Baeren,
Veel Cassen Conchenil, en duysendt and're waeren,
Een Rijcke Spaensche Vloot, Treyt, Seyl, Schip, Schut en al.
Hij is (om cort te zijn) ons Heyl, en Spaengiens val.

Indien ghy Lesen wilt syn Reys, syn rype Raeden,
Syn Daden, syn Geluck, door leest dees weynigh' blaeden.
Wilt ghy syn Aensicht sien, 't leeft hier ten naesten by,
Keert maer dit Blaetgen om, en siet aen d'ander sy.

[Uit D. Spranckhuysen's „Triumphe" etc.]
[Delft 1629. Thysiana No. 1561.]

VOORREDE

De expeditie van Piet Heyn naar Angola en de Congo-rivier in 1624/5 luidde het samengaan in van wat eens zou worden Nederlands Brazilië en Nederlands West-Afrika: een dagtekening in het bestaan der W.I.C. Met deze expeditie en die van een jaar later naar São Jorge da Mina, dienden de Nederlanders zich aan als de toekomstige machthebbers aan de Westafrikaanse kust, hoewel deze beide eerste expedities op een volslagen mislukking uitliepen. Nog geen twee decennia later echter was de W.I.C. de dominerende commerciële en maritieme macht aan de kust, van Arguin tot Benguela; de Heren XIX hadden lering getrokken uit Piet Heyn's expeditie en uit die naar A Mina.

Het handschrift vermeldt zeer weinig over land en volk. Met hoeveel vreugde zou ik een landbeschrijving in deze uitgave hebben opgenomen, of bijzonderheden over de omgang der Nederlanders met de negerbevolking enz. Ofschoon Nederlandse handschriften uit omstreeks hetzelfde tijdvak beschikbaar zijn, handelende over land en volk van Congo en Angola, heb ik gemeend deze niet te moeten toevoegen, om de eenheid van het handschrift der Westafrikaanse reis van Piet Heyn niet te verbreken.

Bitter weinig is over van het enorme archief der oude West-indische Compagnie; het was echter nog voldoende om het in de vergaderingen der Heren XIX besprokene aangaande Piet Heyn's expeditie te releveren. Niet alleen om derwille van deze nieuwe uitgave der Linschoten-Vereeniging heb ik mij daarover verheugd. Meer nog misschien omdat het mij in de gelegenheid stelde, tot op zekere hoogte aan te tonen dat bij het afgeven op de W.I.C. en haar leiding, gelijk dit in den lande en daarbuiten allengs gewoonte is geworden, enige bedachtzaamheid en zeker enige matiging op haar plaats is. Het college der Heren XIX, voor een belangrijk deel uit

ervaren kooplieden samengesteld, bestond niet uit „kruideniers en koekebakkers”, om de geijkte uitdrukking te gebruiken. De Heren XIX blijken, in 't algemeen gesproken, goed te hebben geweten wat zij deden en zij toonden een energie, durf en initiatief, die ook thans nog menig college zouden sieren. Men moet zich realiseren dat de W.I.C. een zeventiende-eeuwse handelonderneming is geweest, wat zeggen wil dat de kruithoorn en het kompas naast de ganzeveer hebben gelegen. Men bedenke dus dat praktisch alle besluiten der Heren XIX een commerciële achtergrond hebben gehad, al bewogen zich varen en vechten op de voorgrond.

Het is nog altijd moeilijk – ook voor historici – in de boeken van een Nederlandse koopman te lezen, en nog moeilijker, de geheime taal van de handel te verstaan. Daarmede bevinden de historici zich overigens in goed gezelschap, want het heeft ook Piet Heyn tijdens zijn verblijf aan de Congo-rivier moeite gekost te begrijpen dat men, om aan Afrika's Westkust iets uit te richten, vooral aan de handel moest denken.

Rest mij nog de Commissie van Toezicht, Mevrouw J. B. van Overeem en de Heer Mr. W. J. van Balen, dank te zeggen voor haar steun en deskundige adviezen, alsmede voor de milde kritiek waar die nodig bleek te zijn.

K. RATELBAND

Bussum, april 1959.

INLEIDING

HOOFDSTUK 1

HET HANDSCHRIFT EN DE BIJLAGEN

Het is Dr. F. Graefe geweest die in 1931 de aandacht heeft gevestigd ¹⁾ op een tot dien onbekend gebleven rapport van Piet Heyn, gedateerd 5 augustus 1624–12 juli 1625, dat hij had aangetroffen in Liassen West-Indië, Archief Staten-Generaal, No. 5770, ondergebracht bij het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage. Dr. Graefe bepaalde zich tot het vermelden van het handschrift, omdat hij verwachtte dat S. P. L'Honoré Naber, van wiens hand drie jaar te voren „het” standaardwerk over Piet Heyn was verschenen ²⁾, ook het nieuw ontdekte rapport zou uitgeven. Die verwachting is echter niet in vervulling gegaan. Wel noemde Naber het in het eerste deel van het Iaerlyck Verhael van Joannes de Laet, doch daarbij is het gebleven ³⁾.

Bedoeld rapport van Piet Heyn, tot dusver het oudste dat van hem bekend is, en dat voornamelijk handelt over zijn mislukte aanslag op Luanda in West-Afrika, het vruchteloze verblijf aan de Congo-rivier, en de nederlaag nabij Espírito Santo in Brazilië, wordt hiermede de leden van de Linschoten-Vereeniging aangeboden.

Het rapport telt slechts weinig bladzijden; de inhoud is m.i. niet bijster interessant. Voor de kennis van onze maritieme en militaire geschiedenis is het van secundair belang; zijn waarde ligt op ander terrein, wat uit de volgende hoofdstukken moge blijken.

Op de eerste pagina van het rapport, hierna aangeduid met de woorden: „Rapport Piet Heyn 1624–1625”, komt in margine de volgende opmerking voor in laat negentiende-eeuws schrift:

¹⁾ Graefe, *Beitraege zur Lebensgeschichte Piet Heyns*, p. 146.

²⁾ Naber, *Piet Heyn en de Zilvervloot*.

³⁾ In de uitgave der Linschoten-Vereeniging, deel XXXIV, p. 67, noot 2.

„Dit stuk zorgvuldig te bewaren, omdat er zeer weinig van Piet Hein voorhanden is”.

Met het eerste gedeelte van deze opmerking kan men het geheel eens zijn. Wat het tweede gedeelte betreft – uit Naber's hierboven aangehaald standaardwerk blijkt, dat er veel meer van en over Piet Heyn aanwezig is, dan vroeger wel werd aangenomen ¹⁾. Piet Heyn's daden te land en ter zee spraken en spreken nog steeds tot de verbeelding van ons volk in al zijn geledingen ²⁾ en het is niet onmogelijk dat dit feit, bewust of onbewust, stimulerend heeft gewerkt op de speurzin van Nederlandse historici, en via hen, op die van buitenlandse.

Publikaties uit de eerste 30, 35 jaren der twintigste eeuw van De Boer, Naber, Warnsinck, Graefe, Wright en anderen, hebben het volle licht doen vallen op vele ondernemingen waarbij Piet Heyn is betrokken geweest. Op de achtergrond bleef echter zijn Afrikaanse reis van 1624–1625 ³⁾ van Brazilië naar Angola ⁴⁾, de Congo-rivier, Loango ⁵⁾, Annobom ⁶⁾, weer terug naar Bra-

¹⁾ Naber, Piet Heyn en de Zilvervloot, p. XXV.

²⁾ Het triomfantelijke lied van de Zilvervloot, de Piet Heyn Rhapsodie, de talrijke straten, pleinen, schepen enz. naar hem genoemd, de „Zilvervloot” spaaractie der Nederlandse regering van zeer recente datum, zijn er o.a. het bewijs van.

³⁾ Alweer, zou men geneigd zijn te zeggen; het is maar al te waar dat het West- en Oostafrikaanse deel van onze economische, koloniale en maritieme geschiedenis niet de aandacht heeft gehad welke het ongetwijfeld verdient. Erger nog, men heeft die geschiedenis veelal óf gebagatelliseerd óf is het bestaan ervan eenvoudig vergeten. Vgl. de voorrede tot Vijf Dagregisters van het kasteel São Jorge da Mina, ed. Ratelband, pp. XV/XVII.

⁴⁾ Angola, afgeleid van n'Gola, d.w.z. de heerser, namelijk van het land n'Dongo, benoorden de Cuanza-rivier. De Portugezen verstonden destijds onder Angola het gebied bezuiden de Dande- tot ongeveer de Cuanza-rivier. De Nederlanders daarentegen (rond het einde der 16e eeuw tot ongeveer 1620/23), het gebied benoorden de Congo-rivier tot ongeveer kaap Lopo Gonçalves, of tot de evenaar. Omstreeks 1620/23 namen de Nederlanders de Portugese opvatting over, al komt het ook nadien nog wel voor dat men schrijft over het land van Angola, benoorden „die riviere van Conghou”. Onder Angola verstaat men tegenwoordig het gebied tussen de Congo- en de Cunene-rivier met inbegrip van de Cabinda-enclave, met als hoofdstad São Paulo da Assunção de Luanda, kortweg Luanda.

⁵⁾ Loango, in de republiek Congo, op 4° 30' ZBr. Te onderscheiden van Luanda (oude ortografie Loanda), welke vergissing in de 17e en 18e eeuw nogal eens werd gemaakt.

⁶⁾ Annobom, naar de dag van de ontdekking: Nieuwjaarsdag, d.i. in het Portugees Anno Bom. Het eiland ging in 1778 van Portugees in Spaans bezit over. Men neemt algemeen aan dat de ontdekking plaats vond in 1471, hoewel daaromtrent geen zekerheid bestaat. Er is een opmerking in Barros, Asia, década I, boek 2, hoofdstuk 2, dat

zilië, en vandaar via Fernando de Noronha ¹⁾ en de Azoren naar patria – de inhoud van het Rapport Piet Heyn 1624–1625. Op de achtergrond, waarmede dus niet wordt gezegd dat die reis onbekend of onopgemerkt is gebleven.

Van Wassenaer ²⁾ is de eerste die zich ruim een jaar na Piet Heyn's thuiskomst – het kon waarlijk niet vlugger – met deze tocht bezig houdt, waarbij hij niet zuinig is met zijn kritiek. Weliswaar richt hij zich in de eerste plaats tot de Heren XIX der Westindische Compagnie, doch tussen de regels door kan men lezen dat Piet Heyn zelf bij hem toch eigenlijk ook niet geheel vrijuit gaat ³⁾.

Na Van Wassenaer maken talrijke schrijvers van deze expeditie melding ⁴⁾, doch geen van hen, op Naber na, gaat er diep op in. Zeker, er zijn er die zich terloops bezig houden met de aanleiding tot de expeditie, waarbij de een de ander blijkt na te schrijven. Geen van allen geeft zich echter veel moeite om te onderzoeken of die aanleiding wel met verhoudingen binnen de W.I.C. in de jaren 1623–1624–1625 in overeenstemming is. Men stelt haar mislukking vast – maar verdiept zich nauwelijks in de oorzaak en in het geheel niet in de gevolgen. Getallen worden genoemd van schepen, manschappen enz. – ze blijken bij allen, op één uitzondering na, onjuist te zijn ⁵⁾. Ik kom hierop uiteraard nog terug.

de ontdekking plaats vond tijdens de regering van koning Afonso V van Portugal, d.w.z. vóór 1481. Het eiland was in de 15e, 16e en 17e eeuw een druk bezochte veroversingsplaats.

¹⁾ Het eiland Fernando de Noronha (ook Fernão de Noronha en Loronha) op 3°50' ZBr., ongeveer 350 km ten oosten van Brazilië's noordoostelijkste kaap São Roque. Een eiland met een interessant verleden voor onze koloniale geschiedenis, en dat vele jaren in het bezit der W.I.C. is geweest.

²⁾ Van Wassenaer, deel X, pp. 42/45.

³⁾ Naber, Piet Heyn en de Zilvervloot, p. XXI, meent dat Van Wassenaer partijdig is geweest en hij gebruikt in dit verband zelfs het onaangenaam klinkende woord „aftuiger”. Boxer, Salvador de Sá, p. 60, noot 34, neemt aan dat Van Wassenaer het bij het rechte eind heeft gehad. Uit het rapport van Piet Heyn blijkt echter dat Van Wassenaer, resp. diens berichtgever, zeer partijdig is geweest, en wat erger is, onjuiste cijfers heeft gegeven. Zie verder p. XCIX, noot 3.

⁴⁾ O.a.: Netscher, Les Hollandais au Brésil; Van de Capellen, Gedenkschriften; Warnsinck, Drie Zeventiende-eeuwsche admiraals; Naber, Piet Heyn en de Zilvervloot; De Laet, Ierlyck Verhael, deel I; Aldenburgk, Reise nach Brasilien; Commelijn, Frederick Hendrick van Nassauw. Portugese en Engelse schrijvers worden elders genoemd.

⁵⁾ Zelfs De Laet (ed. Naber, deel I, p. 31) geeft onjuiste cijfers. De enige die het korrekte aantal schepen en manschappen vermeldt is Warnsinck in diens Drie Zeventiende-eeuwsche admiraals, p. 25 — hij had het Rapport Piet Heyn 1624–1625 geconsulteerd.

Zoals gezegd, Naber schenkt aan de Westafrikaanse expeditie van Piet Heyn behoorlijke aandacht, zowel in zijn standaardwerk over Piet Heyn ¹⁾, als in de inleiding tot zijn uitgave voor de Linschoten-Vereeniging van het Iaerlyck Verhael van Joannes de Laet ²⁾. Wanneer men echter Naber op de voet volgt, nauwkeurig leest en ontleedt hetgeen hij over deze tocht heeft mede te delen, en daarbij kennis neemt van zijn zeer schaarse noten en andere toelichtingen, krijgt men herhaaldelijk de indruk dat ook Naber met deze expeditie eigenlijk niet goed weg heeft geweten. Ook met de lokale situatie, zelfs met geografische aanduidingen, blijkt Naber nogal eens moeilijkheden te hebben gehad, hetgeen enerzijds moet worden toegeschreven aan zijn onbekendheid met de Angolaanse kust, haar vele baaien, inhammen en kapen, anderzijds zijn oorzaak vindt in het niet raadplegen van Portugese bronnen ³⁾. De meeste aandacht wijdt Naber aan de aanleiding tot de expeditie, d.w.z. zoals hij zich die heeft voorgesteld, doch die niet met de feiten, door archiefonderzoek vastgesteld, overeenkomt. Ook hierover later meer.

Het handschrift van Piet Heyn heb ik hierboven een rapport genoemd, want een journaal kan men het met de beste wil niet noemen. Als vaststaand kan worden aangenomen dat dit rapport een samenvatting is van het journaal dat Piet Heyn na zijn thuiskomst, eind juli 1625, bij de Heren XIX inleverde en dat verloren is gegaan. De vraag waarvoor het rapport heeft gediend, is niet met zekerheid te beantwoorden. Als aide-memoire van en voor Piet Heyn zelf? – de ik-vorm wordt een enkele maal gebruikt. Als voorbericht, door een snelvarend jacht naar patria overgebracht? – het rapport werd 12 juli afgesloten toen Piet Heyn ter hoogte van de Azoren kruiste. De ene mogelijkheid behoeft de andere niet uit te sluiten.

Opvallend is dat het dokument slechts naakte feiten geeft; praktisch alle maritieme, commerciële, politieke en nautische bijzonderheden zijn weggelaten. Het lijkt er veel op dat Piet

¹⁾ Naber, Piet Heyn en de Zilvervloot, pp. LXVII/LXXI. Warnsinck noemt dat werk de meest uitvoerige en best gedocumenteerde levensbeschrijving van Piet Heyn. (Warnsinck, Drie Zeventiende-eeuwsche admiraals, p. 54).

²⁾ De Laet, ed. Naber, deel I, pp. XXV/XXVI.

³⁾ Het doet mij leed en het verwondert mij tevens dit te moeten vaststellen. Ieder die Naber's ongelofelijke speurzinnigheid en uiterst korrekte verzorging der dokumentatie en annotatie heeft leren kennen, zal dit begrijpen.

Heyn zich in dit rapport nadrukkelijk heeft beperkt tot hetgeen viel mede te delen over:

- 1°. het maken van buit
- 2°. de pogingen om Luanda te vermeesteren
- 3°. het vernietigen van vijandelijke scheepsruimte, waardoor de toevoer van slaven voor de suikerplantages van Brazilië, de mijnen van Perú enz. zou worden belet
- 4°. het zoeken naar de haven Benguela ¹⁾
- 5°. de onderhandelingen met negervorsten aan de Congo-rivier
- 6°. de terugreis naar Baía.

Zouden deze zes punten soms dezelfde zijn van de – verloren gegane – instructie-brief tot deze reis?

„Overgelevert bij den admiraal Pieter Hein, opten 9 Augusti 1625” heeft een andere hand op de eerste bladzijde van het rapport geschreven. In die mededeling én in het feit dat het stuk werd aangetroffen in Liassen West-Indië van het archief der Staten-Generaal, kan een aanwijzing liggen dat wij hier te maken hebben met het rapport dat Piet Heyn de 9e augustus 1625 persoonlijk aan de Staten-Generaal heeft overhandigd, overeenkomstig artikel XXXVII van het Octrooi der W.I.C. ²⁾. Het blijft dan zeer wel mogelijk dat meer exemplaren in omloop zijn gebracht, b.v. als voorbericht aan de Heren XIX, aan de kamer op de Maas enz.

Met het rapport zullen de Heren XIX en wie ook verder kennis hebben kunnen nemen van de inhoud, meteen op de hoogte zijn geweest. Verdere bijzonderheden, wisten zij, zou het journaal geven. En wij kunnen zeggen, hééft het journaal gegeven. Want hoewel dat volledige journaal niet meer aanwezig is – het is wel een zeer gelukkige omstandigheid dat het verloop van de reis in zijn geheel gereconstrueerd kan worden, doordat De Laet, de geschiedschrijver der W.I.C., uit dat verloren gegane scheepsjournaal moet hebben geput toen hij de Westafrikaanse

¹⁾ Zie pp. LXVII noot 5.

²⁾ Binnen tien dagen na aankomst moest mondeling en schriftelijk rapport worden uitgebracht aan de Staten-Generaal. Het octrooi is o.a. afgedrukt in De Laet, Iaerlyck Verhael, ed. Naber, deel I, pp. (6)/(31). De tekst aldaar is door Naber met de oorspronkelijke charters, aanwezig op het Rijksarchief te 's-Gravenhage, gecollationneerd.

tocht van Piet Heyn in zijn *Iaerlyck Verhael* behandelde ¹⁾. Hij heeft hier dus niet, zoals b.v. bij zijn beschrijving van de verovering van de Zilvervloot, het werk van andere historici, inclusief aanklevende fouten, als bron gebruikt ²⁾.

Het originele, dus zeer beknopte, Rapport van Piet Heyn 1624–1625 gelegd naast De Laet's versie laat zien dat De Laet weliswaar enige details heeft weggelaten, doch daartegenover zoveel andere heeft vermeld uit, met aan zekerheid grenzende waarschijnlijkheid, het oorspronkelijke journaal, dat het opnemen van De Laet's verslag over de expeditie naar Luanda enz. in deze uitgave der Linschoten-Vereeniging m.i. niet alleen gerechtvaardigd, doch zelfs onmisbaar is tot beter begrip van het Rapport Piet Heyn 1624–1625 ³⁾.

Een tweede gelukkige omstandigheid is dat de correspondentie van Piet Heyn's Angolaanse tegenstander, de Portugese gouverneur Fernão de Sousa ⁴⁾, vrijwel in haar geheel bewaard is gebleven ⁵⁾ en, dat van Piet Heyn's nederlaag nabij de rivier van Espírito Santo in Brazilië een goed Portugees verslag daterend uit 1627 bestaat, waardoor het mij mogelijk werd gemaakt deze beide onderdelen der expeditie en wel de belangrijkste, van twee zijden te belichten. De voornaamste documenten, of wel fragmenten van deze, zijn, vertaald, in de Bijlagen afgedrukt, in een enkel geval met de Portugese tekst ⁶⁾.

¹⁾ De Laet verzekert zijn lezers, dat alles wat hij heeft „aengheroert, ghenomen hebben uyt de aenteeckeninge van de ghene die selve eenich gebiedt ofte bedrijf hebben ghehad in de Verrichtingen te water ende te lande”. De Laet, ed. Naber, deel I, p. (38).

²⁾ Naber, Piet Heyn en de Zilvervloot, pp. XX/XXIII. Nog steeds is niet duidelijk waarom De Laet, die toch over alle journalen enz. kon beschikken, juist bij de beschrijving van deze meest spectaculaire zegepraal van Piet Heyn, het zich zo gemakkelijk heeft gemaakt. Gemakzucht wellicht, omdat het feitenmateriaal zó overvloedig moet zijn geweest dat het daaruit samenstellen van een eigenhandig verslag De Laet te veel moeite kostte, of te tijdrovend was?

³⁾ Van de gelegenheid heb ik gebruik gemaakt om noten enz. voorkomende in Naber's editie van De Laet's verslag te verduidelijken enz. Het vormt Bijlage A tot dit werk.

⁴⁾ Fernão de Sousa, gouverneur van Angola, regeerde van 25 juni 1624 tot 4 september 1630. Een eerlijk en zeer bekwaam bestuurder, zoals uit zijn geschriften en uit beoordelingen van zijn tijdgenoten blijkt.

⁵⁾ De bundels correspondentie, twee zware delen, bevinden zich in de bibliotheek van Ajuda te Lissabon, waar ik ze consulteerde en de belangrijkste stukken liet microfilmen.

⁶⁾ De Bijlagen B/C.

Aardige bijzonderheden ten aanzien van de voor- en nageschiedenis van Piet Heyn's verblijf aan de Congo-rivier enz. trof ik aan in contemporaine correspondentie ¹⁾ van Madrid, Lisabon, Rome en São Salvador do Congo ²⁾; ook uit deze briefwisseling werden enkele fragmenten in de Bijlagen opgenomen ³⁾.

¹⁾ Interessant is vast te stellen, dat de Nederlanders die zich aan de Congo-rivier hadden gevestigd, ongeweten pionnen zijn geweest in het subtiële spel — beter wellicht te zeggen de verbeterde strijd — tussen Portugese en Spaanse religieuze orden, met als inzet niet alleen de kerstening van het negerrijk Congo, doch ook de politieke, Portugese of Spaanse, heerschappij over dit rijk.

²⁾ De Portugese naam van de hoofdstad van het negerrijk Congo. Thans een onbeduidend plaatsje in het district Congo van Portugal's grootste overzeese provincie Angola. De politieke, zeer pro-Portugese invloed der twintigste eeuwse-negerkoningen van Portugees Congo reikt tot ver over de grenzen van Angola.

³⁾ De Bijlagen D/F.